

MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISHNING TASHKILIY MEXANIZMLARIGA OID TADQIQOTLAR NAZARIYASI

Janaberegnova A.J.

NDPI Matematika o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: mustaqil ish, metod, dars, ta'lim, tahlil, texnologiya, tadqiqot.

Ключевые слова: самостоятельная работа, метод, урок, обучение, анализ, технология, исследование.

Key words: Independent work, method, lesson, education, analysis, technology, research.

Резюме: Ushbu maqolada respublika bo'yicha bir qator professor-o'qituvchilarning mustaqil ishlarni tashkil etish haqidagi fikrlari asosida tadqiqot natijalari keltirilgan. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajriba o'rganilgan. Amalga oshirilgan tadqiqot asosida uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mazkur maqoladan o'rin olgan empirik tadqiqot natijalari, tahlil va xulosalardan oliy ta'lim masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishi mumkin.

Резюме: В данной статье представлены результаты исследования, основанные на мнении ряда профессоров и преподавателей республики об организации самостоятельной работы. При этом изучался передовой зарубежный опыт. На основе проведенного исследования были разработаны методические рекомендации. Результаты эмпирических исследований, анализа и выводы, содержащиеся в данной статье, могут быть использованы исследователями, проводящими научные исследования по проблемам высшего образования.

Summary: This article presents research results based on the opinions of a number of professors and teachers in the republic about the organization of independent work. At the same time, advanced foreign experience was studied. Methodological recommendations were developed based on the conducted research. The results of empirical research, analysis and conclusions contained in this article can be used by researchers conducting scientific research on higher education issues.

Kirish. Hozirgi taraqqiyotning asosiy maqsadlaridan biri har tomonlama yetuk, raqobatbardosh, qo'yilgan muammoni mustaqil hal qilish layoqatiga ega, o'z ustida muntazam ijodiy ishlab boradigan mutaxassislar tayyorlashdir. Bu xususiyatlarga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlashda mustaqil ishlarni tashkil qilish alohida o'rin tutadi, chunki axborot va bilimlar doirasi jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi kunda hamma ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlarida berib bo'lmaydi. Qo'yilgan muammo va vazifalar bo'yicha ma'lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerakli bo'lgan mustaqil fikrlash ko'nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida

shakllanadi va mustahkamlanib boradi. Agar jahonda kechayotgan kadrlar tayyorlashning asosiy tendensiyalariga e'tibor qaratsak, raqobatbardoshlik kadrlar tayyorlashga qo'yilayotgan eng asosiy talab bo'lib borayotganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Hozirgi zamon mutaxassisining shiddatli raqobat dunyosida o'z o'rniga ega bo'lishi nafaqat uning o'zlashtirgan bilim darajasiga, balki o'z ustida muntazam ishlash ko'nikmalariga, mustaqil qaror qabul qilish salohiyatiga ham bog'liq. Shu bois ham uzoq muddat hukmronlik qilib kelgan "ta'lim - bir umrga" g'oyasi o'z ahamiyatini yo'qotib "ta'lim - butun umr davomida" g'oyasi kadrlar tayyorlashning muhim tamoyiliga aylanib bormoqda. Ayni mana shu zaruratdan kelib chiqib, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida mustaqil fikrlovchi kadrlar tayyorlashga asosiy e'tibor qaratilmoqda [1].

Binobarin, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida" kadrlar tayyorlashdagi mavjud muammolar qatorida "talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari shakllantirilmagan"i alohida ta'kidlangan. Shundan kelib chiqib, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash strategik maqsad sifatida belgilab olindi.

Talabalarni mustaqil va ijodiy faoliyatga yo'naltirish, ularni zarur bilim va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan mas'uliyatini oshirish, oliy ta'limda belgilangan ma'lum bir me'yorlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bu borada zarur qadamlar qo'yildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida nizom"da mustaqil ishlarga ajratiladigan soatlar miqdori oshirilib, uning ulushi bakalavriatda umumiy o'quv yuklamasining 50-60 foiz, magistraturada esa 60-70 foizni tashkil etishi belgilab qo'yildi. Belgilangan mazkur tartib oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish va nazorat qilish mexanizmini tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda [2].

Adabiyotlar sharhi. Talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha ilg'or xorijiy tajriba ham o'rganildi. O'rganishlardan ma'lum bo'lishicha, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ga a'zo mamlakatlarda OTM talabalarining o'qish faoliyati kunlik va haftalik vaqt me'yorlari bo'yicha mehnat qonunchiligiga muvofiq belgilangan. Talabalar besh kunlik ish haftasida 40 soatgacha o'qishlari mumkin. Bu kunlik dars

yuklamasi 8 soatdan oshmasligi zarurligini anglatadi. O'quv yuklamasi ham, o'z navbatida, auditoriya soatlari va auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarga ajratilgan soatlardan iborat. Odatda auditoriya va auditoriyadan tashqari dars soatlari bakalavr ta'lim dasturida 1:2, magistraturada esa 1:3 nisbatni tashkil etadi. Bu bir auditoriya soati ikki yoki uch soatlik auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar bilan qo'llab-quvvatlanish zarurligini anglatadi. Demak, bir o'quv kursiga ajratilgan kredit miqdori 10 ga teng bo'lsa, auditoriya soatlarining o'zi o'rtacha 3 yoki 4 kreditni tashkil etadi. Qolgan 6 yoki 7 kredit auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarga ajratiladi. Talaba bir hafta davomida o'rtacha 10-15 soat auditoriya darslarida, 25-30 soat auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar bilan band bo'ladi [3].

AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi universitetlarda talabalarning mustaqil ishlariga uzluksiz ta'limning muhim tarkibiy elementi sifatida qaralmoqda. "Umr davomida ta'lim" tamoyilining amaliyotga keng joriy qilinishi universitetlardagi auditoriya soatlarining qisqarishi hamda talabalarning auditoriyadan tashqari o'quv yuklamalarining ortishiga olib keldi. Bu, bir tomondan, professor-o'qituvchilar faoliyatini "o'qitish"dan ko'ra ko'proq "o'rgatish"ga tomon yo'naltirsa, ikkinchi tomondan esa talabalarning kasbiy o'zini o'zi takomillashtirishga bo'lgan mas'uliyatining ortishiga turtki berdi. Ilk bor AQSh va Buyuk Britaniya universitetlari boshlab bergan mazkur tajriba hozirga kelib dunyoning boshqa iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari OTMlari tomonidan ideal namuna sifatida o'zlashtirilmoqda [4].

AQSh kollejlari va universitetlarida talabalar auditoriyadan tashqarida katta vaqt zaxirasiga ega bo'ladilar. Bu ularga mustaqil ishlar: seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish, qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash, insho, referat, kurs va diplom loyihalari ustida ishlash, kichik amaliy tadqiqotlar olib borish, hisobotlar tayyorlash va boshqa tadqiqotchilik ishlarini olib borish imkonini beradi. Talabalarning mustaqil ishlarida ilmiy tadqiqot faoliyati muhim o'rinni egallaydi. Talabalar o'quv laboratoriyalarida professional olim metodikasidan foydalangan holda, jiddiy ilmiy loyihalarni amalga oshirishga jalb etiladilar. AQSh universitetlarida talabalardan o'qishning dastlabki davrlaridan boshlab semestr davomidagi auditoriya va auditoriyadan tashqari o'qish faoliyatini qat'iy rejalashtirish va vaqtini to'g'ri taqsimlash talab etiladi. Aksariyat universitetlarda auditoriya va mustaqil ishlarning taxminiy nisbati 1:2 ni tashkil qiladi. Bu shuni anglatadiki, haftalik ish yuki 40 soat bo'lsa, auditoriya mashg'ulotlari (ma'ruza va seminarlar) atigi 12-15 soatni tashkil qiladi. Talabalar besh kunlik ish haftasida kuniga ikkitadan ortiq sinf mashg'ulotlariga qatnashmaydi. Odatda bir semestrda 5 tagacha o'quv kurslari o'tiladi, shundan

3 tasi majburiy, 2 tasi tanlov fanlaridan iborat bo‘ladi. Umumiy kurslarning bunday past zichligi va auditoriya soatlarining kichikroq hajmi talabalar uchun mustaqil ishlar bilan jiddiyroq shug‘ullanish imkonini beradi.

Talabalar fakultet olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida faol ishtirok etadilar, bu faoliyat esa diplomda universitetning ilmiy faoliyatida qatnashish soatlari sifatida aks ettiriladi. Talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish seminar mashg‘ulotlariga tayyorgarlik ko‘rish jarayonida ham sodir bo‘ladi, bu esa eng yangi ilmiy tadqiqotlarga oid ma‘lumotlardan foydalangan holda amalga oshiriladigan ko‘p soatlik ijodiy ishlarni talab etadi [5].

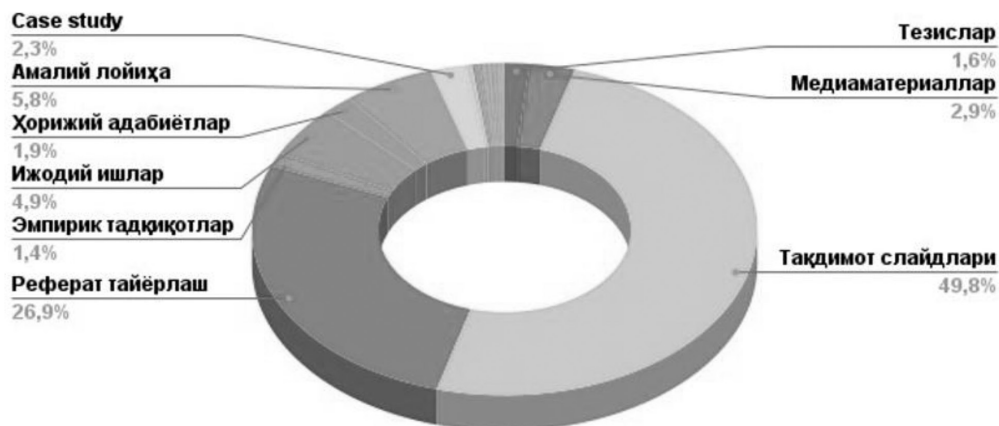
Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Oliy ta‘limni rivojlantirish tadqiqotlari va ilg‘or texnologiyalarni tatbiq etish markazi tomonidan oliy ta‘lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo‘yicha mavjud muammolarni o‘rganish, shu asosda taklif va tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida tadqiqot o‘tkazildi.

Tadqiqot 2023 yil sentabr-oktabr oylarida respublikadagi oliy ta‘lim muassasalarining jami 25 809 nafar talabalari hamda 1088 nafar professor-o‘qituvchilari o‘rtasida sotsiologik so‘rov shaklida o‘tkazildi. Unda mustaqil ishlarni tashkil qilish va nazorat qilishning mavjud holati bo‘yicha talabalar va professor-o‘qituvchilarning fikri tahliliy o‘rganildi. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalarning 98 foiz (25 303 nafar)i bakalavriat bosqichida, 2 foiz (506 nafar)i esa magistratura bosqichida tahsil olmoqda. Bu raqam oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan bakalavr va magistratura talabalari umumiy soni nisbatiga deyarli mos keladi. So‘rovnomada ishtirok etgan talabalarning 44 foiz (11 360 nafar)ini erkaklar, 56 foiz (14 449 nafar)ini esa ayollar tashkil etib, ularning 93,3 foiz (24 078 nafar)i 18-24 yoshdagi, 5 foiz (1 287 nafar) i 25-30 yoshdagi, 1,7 foiz (444 nafar)i esa 30 yoshdan katta o‘rta yoshdagi talabalardan iborat bo‘ldi.

So‘rovda tadqiqotning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, bir nechta savollar bilan murojaat qilindi. Jumladan, “Sizga dars be rayotgan professor-o‘qituvchilar odatda auditoriyadan tashqari ba jariladigan mustaqil ta‘lim topshiriqlarini qanday shaklda be radi?” degan savolga respondentlarning 49,8 foizi “Taqdimot slaydlarini yaratish”, 26,9 foizi “Referat tayyorlash”, 5,8 foizi “Amaliy loyiha ustida ishlash” deb javob bergan bo‘lsa, 4,9 foizi “Ijodiy ishlanmalar (krossvordlar, bukletlar, sxemalar)”, 2,9 foizi “Media materiallari tayyorlash”, 2,3 foizi “Muammoli vaziyatlarga yechim topish (keysalar, kazuclar)”, 1,9 foizi “Xorijiy adabiyotlar bilan tanishish”, 1,6 foizi

“Tezislar yozish”, 1,4 foizi “Empirik tadqiqotlar (kuzatish, so‘rov, eksperiment) o‘tkazish”, 2,9 foizi “boshqa” deb javob bergan.

Sizga dars berayotgan professor-o‘qituvchilar odatda auditoriyadan tashqari bajariladigan mustaqil ta’lim topshiriqlarini qanday shaklda beradi?

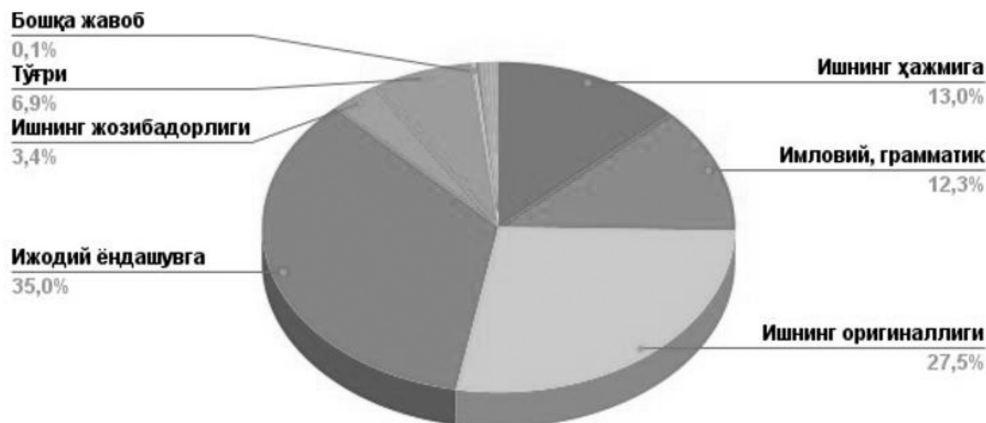
Javoblardan ma’lum bo‘ladiki, oliy ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilar talabalarga asosan taqdimot slydlari hamda referat ko‘rinishidagi mustaqil ish topshiriqlarini beradilar.

“Siz mustaqil ta’limni asosan qanday shaklda tashkil qilinishini ma’qullaysiz?” degan savolga talabalarning 30,9 foizi “kichik guruhlarda bajariladigan amaliy loyihalar”, 28,8 foizi “kichik tadqiqotlar taqdimoti”, 14,3 foizi “test savollari va referatlar”, 11,8 foizi “ijodiy ishlanmalar (bukletlar, devoriy gazetalar, bukletlar)”, 8,4 foizi “konferensiya”, 4,7 foizi “adabiyotlar katalogi va qisqacha ma’lumotnoma”, 3,2 foiz talaba har xil javoblarni bergan.

Javoblardan ko‘rinib turibdiki, talabalarning qariyb 60 foizi auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishlarni amaliy loyiha hamda tadqiqot yo‘nalishida bajarishni xohlaydilar. Bu ularda tadqiqotchilikka qiziqish ancha yuqori ekanligidan dalolat beradi.

“Sizgadors berayotgan professor-o‘qituvchilarmustaqilishingizni baholaganda ko‘proq nimaga e’tibor qaratadi?” degan savolga respondentlarning 35 foizi “ijodiy yondashuvga”, 27,5 foizi “ishning originalligi (ko‘chirilmaganligi)ga”, 12,3 foizi “imloviy, grammatik hamda stilistik jihatdan to‘g‘ri yozilganligiga”, 13 foizi “ishning hajmiga”, 6,9 foizi “to‘g‘ri rasmiylashtirilishiga”, 3,4 foizi “ishning jozibadorligi (tashqi ko‘rinishi)ga”, 1,9 foiz respondent esa har xil javoblarni bergan.

Sizga dars berayotgan professor-o‘qituvchilar mustaqil ishingizni baholaganda ko‘proq nimaga e’tibor qaratadi?

Demak, professor-o‘qituvchilar talabalar mustaqil ishini baholashda asosan ijodkorlik hamda mustaqillikni asosiy mezon qilib olganliklari ma’lum bo‘lmoqda.

“Sizga dars berayotgan professoro‘qituvchilar auditoriyadan tashqari bajariladigan mustaqil ishini bajarishingizda sizga maslahatlar berishga vaqt ajratadimi?” degan savolga respondentlarning 62,9 foizi “ha, tez-tez maslahat olib turaman”, 30,3 foizi “qisman, ba’zida vaqt ajratadi”, 6,8 foizi “yo‘q, o‘qituvchi faqat topshiriq beradi, maslahatga vaqti yo‘q” degan javobni bergan.

Navbatdagi “Sizga dars berayotgan professoro‘qituvchilar audito riyadan tashqarida bajargan mustaqil ishingiz bahosini oraliq hamda joriy nazorat ballariga singdiradimi?” deb berilgan savolga talabalarning 53,3 foizi “ha”, 24,8 foizi “ba’zilar”, 21,9 foizi esa “yo‘q” degan javobni bergan.

“Sizga dars berayotgan professoro‘qituvchilarning auditoriyadan tashqarida mustaqil ta’limni tashkil etishini qanday baholaysiz?” degan savolga 43 foiz talaba “a’lo”, 33,8 foizi “yaxshi”, 15,2 foizi “qoniqarli” deb baho bergan bo‘lsa, 8 foiz talaba esa “qoniqarsiz” darajada baholagan.

Umumiy holatda professor-o‘qituvchilarning talabalar mustaqil ishini tashkil qilish faoliyati talabalar tomonidan ijobiy baholanmoqda.

Navbatdagi savol talabalarning mustaqil ishlarni bajarishida akademik halollik tamoyiliga qanchalik amal qilishini aniqlash haqida bo‘ldi. “Siz odatda mustaqil ishlarni o‘zingiz bajarasizmi?” degan savolga talabalarning 73,8 foizi akademik halollik qoidalariga to‘liq amal qilishini, 23,5 foizi ba’zilarini o‘zi bajarib, ba’zilarini esa boshqalarga yozdirishi yoki internetdan tayyor ishini olib topshirishini, 2,6 foizi esa to‘liq boshqalarga yozdirishi yoki internetdan tayyor ishlarni olib topshirishini ta’kidlagan.

Ko‘rinib turibdiki, talabalarning qariyb 74 foizi mustaqil ish larni o‘zlari bajaradi. Shunday bo‘lsa-da, qolgan 26 foiz talabaning plagiatga qo‘l urishi (ularning 3 foizi to‘liq plagiat asosida o‘qimoqda) hamda akademik halollik qoidalarini qo‘pol tarzda buzishi oliy ta‘limdagi jiddiy muammo hisoblanadi.

“Umuman, professoro‘qituvchilar talabalarning auditoriyadan tash qarida mustaqil ta‘lim olishlariga ko‘proq e‘tibor qaratishlari kerak, deb hisoblaysizmi?” degan navbatdagi savolga 78,9 foiz respondent “ha, mustaqil ishlar men uchun ham zarur, ham qiziqarli” deb javob bergan bo‘lsa, 21,1 foizi “yo‘q, mustaqil ish kerak emas, menga auditoriya darslari ma‘qul” degan fikrni bildirganlar.

Tadqiqotning keyingi qismida respublikaning turli hududlaridagi OTMLarda faoliyat olib borayotgan professoro‘qituvchilarning ham fikrlari o‘rganildi. Tadqiqotda ishtirok etgan professoro‘qituvchilarning umumiy miqdori 1088 nafardan iborat bo‘lib, ularning 53 foizini erkaklar, 47 foizini ayollar tashkil etdi. Shundan 51,8 foizi 40 yoshgacha, 42,7 foizi 40-60 yoshdagi, 5,4 foizi 60 yoshdan yuqori bo‘lgan respondentlardan iborat bo‘ldi. Respondentlar tarkibi ilmiy daraja va unvoniga ko‘ra quyidagicha bo‘ldi: 67,9 foiz - ilmiy darajaga ega bo‘lmagan, 26,8 foiz - fan nomzodi yoki PhD, 5,2 foiz - fan doktori yoki DSc ilmiy darajasiga ega bo‘lganlar, shundan 74,5 foiz -stajor- o‘qituvchi, o‘qituvchi va katta o‘qituvchi, 22,1 foiz - dotsent, 3,4 foiz - professor unvonidagi pedagog xodimlar

Dastlabki savol mustaqil ishlarni tashkil etish usullari haqida bo‘ldi. “Siz odatda talabalarning mustaqil ishlarini qanday usul va shakllarda tashkil etasiz?” degan ko‘p tanlovli savolga respondentlarning 62,7 foizi “taqdimot slaydlari”, 35,2 foizi “referat”, 32,3 foizi “muammoli vaziyatlarga yechim topish (Case study)”, 26,7 foizi “ijodiy ishlanmalar (krossvordlar, bukletlar, sxemalar)”, 26,4 foizi “xorijiy adabiyotlar bilan tanishish”, 25,4 foizi “tezislar yozish”, 24 foizi “amaliy loyiha ustida ishlash”, 23,6 foizi “media materiallar tayyorlash”, 15,5 foizi “glossariy (lug‘at) tuzish”, 13,7 foizi “empirik tadqiqotlar o‘tkazish” degan javobni bergan.

Natijalardan ko‘rish mumkinki, professoro‘qituvchilar asosan mustaqil ishlarni referat va taqdimot slaydlari ko‘rinishida tashkil etadilar va bu talabalar bergan javoblarga deyarli mos keladi.

“Talabalarning mustaqil ishini baholashda asosan qaysi mezonlarga tayanasis?” degan bir nechta javobni belgilash imkoni berilgan savolga respondentlarning 56,6 foizi “mavzuni chuqur o‘zlashtirganligi”, 56,2 foizi “ijodkorligi va kreativligi (fikrlashning o‘ziga xosligi, muqobil yechimlarni taklif qila olishi)”, 51,1 foizi “ishning sifati (mavzuning dolzarbligi, imloviy,

stilistik va boshqa xatolardan xolilik, mohiyatning ochib berilganligi)”, 35,5 foizi “originallik (plagiatdan xolilik, mustaqil yondashuvga va xulosaga ega bo‘lish)”, 23,4 foizi “ishning to‘g‘ri rasmiylashtirilishi (belgilangan shablonlarga muvofiqlik)”, 23,2 foizi “ko‘rgazmaviylik va notiqlik”, 11,5 foizi “ishning hajmi” deb javob bergan.

Demak, professor-o‘qituvchilar talabalarning mustaqil ishlarini asosan mavzuni chuqur o‘zlashtirganligi, ijodiy va o‘ziga xos yondashuvga egaligiga ko‘ra baholaydilar.

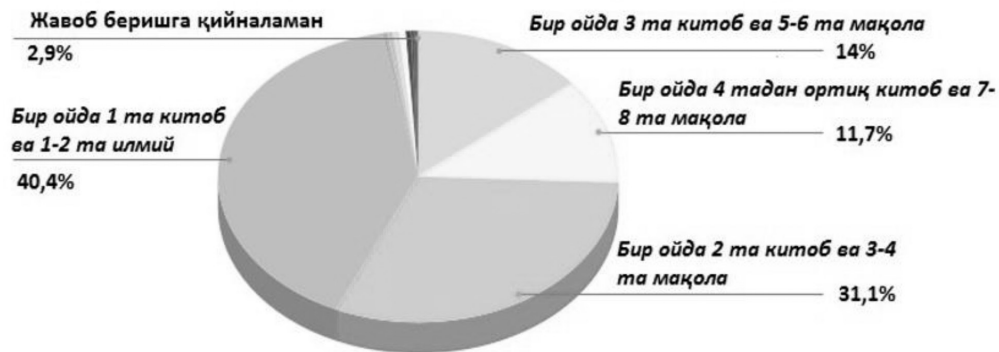
Navbatdagi “Mustaqil ta’limni amaliyot bilan qanday uy g‘unlashtirasiz?” degan savolga 54,5 foiz respondent mustaqil ishlarni amaliyotga bog‘lamasdan, asosan nazariy masalalar bo‘yicha vazifalar berish orqali tashkil qilishini ta’kidlagan. 38 foiz respondent kichik amaliy loyihalar shaklida vazifalar berish orqali, 34,8 foizi esa individual tarzda bajariladigan keys va kazusli vazifalar berish orqali uyg‘unlashtirishini ta’kidlagan.

Natijalardan anglash mumkinki, professor-o‘qituvchilarning yarmidan ko‘pi mustaqil ta’lim topshiriqlarini amaliyot bilan bog‘lamasdan, faqat nazariy masalalar bo‘yicha beradi.

“Mustaqil ta’limga tayyorgarlik uchun o‘zingiz qancha hajmda kitob, material o‘qiysiz?” savoliga professor-o‘qituvchilarning 40,4 foizi “bir oyda 1 ta kitob va 1-2 ta ilmiy maqola”, 31,1 foizi “bir oyda 2 ta kitob va 3-4 ta maqola”, 14 foizi “bir oyda 3 ta kitob va 5-6 ta maqola”, 11,7 foizi “bir oyda 4 tadan ortiq kitob va 7-8 ta maqola” degan javobni bergan bo‘lsa, 2,9 foizi esa aniq javob bera olmasligini bildirgan.

Mustaqil ta’limga tayyorgarlik uchun o‘zingiz qancha hajmda kitob, material o‘qiysiz?

Mustaqil ta’limga tayyorgarlik uchun ўзингиз қанча ҳажмда китоб, материал ўқийсиз?

Demak, professor-o'qituvchilarning aksariyati bir oy davomida 1 ta kitob va 1-2 ta ilmiy maqola o'qiydi. Har to'qqizta pedagog-xodimning faqat bittasi adabiyotlar bilan ishlashda o'rtacha darajadan yuqoriroq bo'lgan faollikni namoyon etadi.

Keyingi savol professor-o'qituvchilarning yangi adabiyotlar bilan ishlash faolligi bo'yicha o'zini o'zi baholashga qaratildi. "O'zingizning yangi adabiyotlar bilan ishlash bo'yicha faolligingizni qanday baholagan bo'lar edingiz?" degan savolga 21,6 foiz respondent "a'lo", 44,1 foizi "yaxshi", 25,1 foizi "qoniqarli", 9,1 foizi esa "qoniqarsiz" degan javobni bergan.

Ma'lum bo'lmoqdaki, 65 foizdan ko'proq professor-o'qituvchi o'zlarining yangi adabiyotlar bilan ishlash faolligini yuqori baholaydi. Har o'n bitta professor-o'qituvchidan biri bu borada o'z faoliyatidan qoniqmaydi.

Tadqiqot natijasida talabalarning auditoriyadan tashqarida amalga oshiradigan mustaqil ishlarini tashkil etish va nazorat qilish bilan bog'liq quyidagi ijobiy jihatlarni kuzatildi:

- ▶ talabalar orasida mustaqil ishlarni turli amaliy loyihalar hamda kichik tadqiqotlar shaklida bajarishga qiziqish ancha yuqori. Talabalarning qariyb 60 foizi ijodiy hamda evristik faoliyatni ustuvor hisoblaydilar, agar yetarli sharoitlar yaratilsa, bu yaqin istiqbolda jamiyatning ilmiy hamda innovatsion rivojlanishi uchun kuchli rag'bat bo'lib xizmat qilishi mumkin;
- ▶ professor-o'qituvchilarning yarmidan ko'pi talabalar mustaqil ishini asosan chuqur bilimga egalik, ijodkorlik hamda mustaqillik mezonlari asosida baholaydilar. Bu talabalarning mustaqil ishidan kutilayotgan muhim kompetensiyalarni aksariyat o'qituvchilar tomonidan to'g'ri anglab olinayotganidan darak beradi;
- ▶ aksariyat o'qituvchilar (qariyb 63 foizi) talabalarning auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ishlarni bajarishlarida ular bilan muntazam aloqada bo'lib, zarur maslahat hamda yo'l-yo'riqlar berib bormoqdalar. Bu talabaning mustaqil o'qib-o'rganishidagi mavjud kamchiliklar hamda nuqsonlarni vaqtida bartaraf etib borish imkonini beradi hamda talabaning mustaqil faoliyatga moslashishini osonlashtiradi;
- ▶ ko'pchilik talabalar professor-o'qituvchilarning auditoriyadan tashqari mustaqil ta'limni tashkil etishini ijobiy baholamoqdalar. Har to'rtta talabaning uchtasi bu boradagi faoliyatga "a'lo" va "yaxshi" bahosini bermoqda. Har 12 ta talabadan birigina joriy holatdan qoniqmayotganini bildirgan, xolos. Albatta, bu sub'ektiv baholashdan kelib chiqilgan

natija, masalaga ob'ektiv holatda qaralsa, natijalar o'zgacha bo'lishi ham mumkin;

- deyarli har beshta talabadan to'rttasi professor-o'qituvchilar tomonidan auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarga ko'proq e'tibor qaratish kerakligini ta'kidlamoqda. Ular mustaqil ta'limning ahamiyatini tushungan holda, professor-o'qituvchilardan bu borada yanada faollik ko'rsatishni kutishadi. Talabalar tomonidan qo'yilayotgan bunday talab professor-o'qituvchilarning mustaqil ta'lim bo'yicha malakalarini muntazam oshirib borishlari hamda yangi tajribalarni o'zlashtirishlari zarurligini ko'rsatmoqda.

Natijalar. AQSh va Britaniya universitetlarida (masalan Garvard va Oksford) talabalar mustaqil ishi murakkablik darajasiga ko'ra kursdan-kursga tomon o'sib boradi. Masalan, birinchi kursda talabalar asosan o'quv adabiyotlari bilan ishlaydi. Har bir o'quv kursining fan dasturi (sillabus) da 1 ta asosiy va 2-3 ta qo'shimcha adabiyotlar tavsiya etiladi. Talabalarning mustaqil ishlari ham asosan mana shu tavsiya etilgan adabiyotlarni sharhlash, ma'ruza matni tayyorlash, lug'at tuzish yoki 1-2 sahifali esse yozish ko'rinishida amalga oshiriladi.

Ikkinchi kursda talabalar zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan tanishishga jalb etiladi. Davriy nashrlarda e'lon qilingan ilmiy maqolalarni o'qib chiqish, undagi asosiy tezislarni ajratib olish, isbotlash usullarini aniqlash, boshqa tadqiqot ishlari bilan qiyoslash kabi vazifalar beriladi. Bajarilgan mustaqil ishlar seminar darslarida muhokama etiladi.

Uchinchi kursda talabalar tadqiqot ishlari yoki kichik guruhlarda bajariluvchi amaliy loyihalarga jalb etiladi. Odatda bu ishlar ilmiy maqola yoki loyiha ishi taqdimoti ko'rinishida amalga oshiriladi. Har haftada bir marta professor-o'qituvchi bilan kelishilgan uchrashuv jadvaliga ko'ra mustaqil ishlar bo'yicha maslahatlar olib boriladi.

To'rtinchi kursda talabalar individual tarzda tadqiqot va loyiha ishlarini bajaradilar. Bu kursda bajariladigan asosiy mustaqil ish diplom loyihasi hisoblanadi. Diplom loyihasining muvaffaqiyatli bajarilishida talabaning shu vaqtgacha orttirgan mustaqil ishlash tajribasi muhim rol o'ynaydi.

AQSh va Britaniyada talabalarning mustaqil ishlariga salmoqli vaqt ajratilishi qat'iy nazorat mexanizmlarini taqozo etadi. Mustaqil ish bajarilishining belgilangan vaqtdan bir kunga kechikishi 0,5 ball yo'qotilishiga olib keladi. Shuningdek, mustaqil ishlar bahosi ball sifatida umumiy yig'ilgan ballarda o'z ifodasini topadi va bu odatda yakuniy bahoning 10-15 foizini tashkil etadi. Yakuniy imtihonlarda talabalarga tavsiya etilgan qo'shimcha adabiyotlardan

ham savollar yoki testlarning kiritilishi mustaqil ishlarni nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi.

Mustaqil ishlarni bajarishda plagiatga qo'l urish yoki boshqalarga ishni bajartirish qat'iy ta'qiqlangan. Bunday qilmish sodir etgan talabalar o'qishdan chetlashtirishgacha bo'lgan choralar bilan jazolanadi. Biroq shunga qaramay, jahonning nufuzli OTMlarida ham bunday holatlar sodir bo'lib turadi. Masalan, Avstraliya universitetlarida olib borilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, talabalarning 8-11 foizi boshqa birov tomonidan bajarilgan ishlarni topshiradi. Boshqa bir tadqiqotga ko'ra, dunyo miqyosida talabalarning qariyb 16 foizi mustaqil ishlarni yozdirish uchun boshqa shaxslarga pul to'lashlarini tan olishgan. Akademik halollik tamoyili barcha nufuzli OTMlarning "Axloq kodeksi"dan joy olgan va bu qoidani buzgan har qanday professor-o'qituvchi ham, talaba ham universitetning axloqiy masalalar bilan shug'ullanuvchi komissiyasi tomonidan intizomiy javobgarlikka tortiladi.

Aksariyat universitetlar bunday xatti-harakatlarning oldini olish uchun qator innovatsion choralarini ishlab chiqqanlar. Masalan, AQShdagi Jorjtaun va Xitoy Xalq Respublikasidagi Gonkong universitetlari tajribasida talabalar mustaqil ishni topshirish vaqtida akademik halollik qoidalariga amal qilganlik to'g'risida deklaratsiya imzolaydilar. Bunda talaba plagiatga qo'l urish qanday choralar bilan jazolanishi mumkinligidan ogohlantiriladi va bu haqda xabardor etilganligini shaxsiy imzosi bilan tasdiqlaydi. Qarshi choralar orasida ogohlantirish va maxsus axloqiy kurslarni majburan tinglashdan tortib talabalar safidan chiqarilishgacha bo'lgan jazolar o'rin olgan. Mazkur oliy ta'lim muassasalarida plagiat masalalari bilan shug'ullanuvchi maxsus komissiya mavjud. Talabani ishida plagiat aniqlansa, o'qituvchi bu haqda tegishli komissiyaga xabar berishi shart va komissiya bu ishni ko'rib chiqadi. Ba'zi hollarda talaba plagiat uchun o'qishdan chetlatilishi mumkin, ammo agar u kichik yoki ehtiyotsizlikdan qo'l urilgan plagiat bo'lsa, u holda talaba ilmiy ishning axloqiy asoslari va standartlarini o'rgatadigan maxsus kursga yuborilishi mumkin.

Xulosa va munozara. Mustaqil ta'lim bo'yicha milliy va xorijiy tajribadan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni bildirish mumkin:

1. Yuqori malakali kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biri ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdir. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qitishning zamonaviy usullari, shakl va vositalari, muammoli o'qitish, xususan, mustaqil ishning noan'anaviy metodlari ham muhim o'rin egallaydi.

2. Zamonaviy ta'lim jarayoni talabalarga faqat bilim berish, ularda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olingan bilimlardan foydalanish bo'yicha o'quv

ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lmay, balki ularga mustaqil bilimlarni qidirib topish, o'zlashtirish shakllari, usullari, vositalarini o'rgatishdan iborat.

3. Talabalarda mustaqil bilimlarini zamon talabiga moslashtirib borish, ma'lumotlar oqimi ichidan zarurlarini ajratib olish va ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish sifatli kadrlar tayyorlash jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

4. Kredit-modul tizimida mustaqil ta'limning o'rni va ahamiyati katta. Chunki o'quv rejadagi mustaqil ta'lim uchun ajratilgan kreditlar miqdori auditoriya soatiga nisbatan katta. Bu bakalavr va magistratura bosqichlariga ham taalluqli. Shunday ekan, mustaqil ta'limni mukammal tashkil etish kredit-modul tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR:

1. Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha YO'RIQNOMA
2. S.E.Umirov, B.Yu.Toshboev, Sh.M.Rasulov, A.Yu.Mustanov. Toshkent-2012. Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to'g'risidagi N I Z O M I.uslubiy ko'rsatma.5 bet
3. Gans-Diter Xopfner. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida mustaqil o'rganishning ahamiyati. KHK lari uchun o'quv qo'llanma.
4. O'zbekiston-Shvesariya «Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish» loyihasi. Toshkent, 2019 yil.
5. Najmiddinova H. Talabalarining mustaqil o'quv faoliyatida o'zlashtirish samaradorligiga erishish. Ta'lim muammolari. 2009 yil, 2-son.
6. Otamirzayev O.U., Zokirova D.N., Vaxobova S.K. Talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. // Xalqaro ilmiy jurnal. -2016 yil. - № 4.
7. Otamirzayev O.U., Zokirova D.N., Vaxobova S.K. Elektrotexnika fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish. // Fan vaqti. 2016. - No 2 (26).
8. www.ziyonet.uz
9. www.natlib.uz
10. www.uzlib.uz